

УДК 373.3.016:811.161.2

DOI: 10.31376/2410-0897-2024-3-56-118-126

ФОРМУВАННЯ МОВНО-МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

Собко Валентина Олексіївна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики початкової освіти

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

e-mail: vsobko105@gmail.com

ORSID ID: 0000-0003-1259-5091

Розглянуто проблеми реалізації мети мовно-літературної освітньої галузі (українська мова і література) у початковій мовній освіті, зокрема методичні аспекти формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів як важливого складника ключової компетентності «вільне володіння державною мовою». Розкрито сутність предметних (мовна і мовленнєва) компетентностей у структурі комунікативної; проаналізовано суть поняття «мовно-мовленнєва компетентність»; визначено зміст роботи над мовно-мовленнєвою компетентністю. Обґрунтовуються лінгводидактичні можливості її формування в процесі дослідження мовних явищ (лексичних, лексико-граматичних, синтаксичних, текстологічних) у двох аспектах: засвоєння учнями доступного й необхідного обсягу мовних знань та розвиток навичок мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: *початкова мовна освіта, українська мова, мовні знання, мовленнєві вміння, предметна мовно-мовленнєва компетентність, компетентнісний підхід, функціональний підхід, комунікативно-діяльнісний підхід, змістовий аспект, діяльнісний аспект, здобувачі початкової освіти, мовно-мовленнєві вправи.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування початкової школи й оновлення змісту початкової освіти одним із найголовніших завдань є формування ініціативної, інтелектуальної, творчої, самостійно мислячої особистості, яка вміє успішно реалізувати свій потенціал у різних сферах діяльності, спроможна вільно й досконало володіти мовою як засобом спілкування й пізнання навколишнього світу. Це потребує створення якісного освітнього середовища, індивідуальної траєкторії здобувача початкової освіти, сприяння розвитку його творчого потенціалу, формування мовно компетентної особистості учня, починаючи з першого року перебування в сучасній школі.

У Державному стандарті початкової освіти визначено ключові компетентності молодшого школяра, однією з яких є «вільне володіння державною мовою, що передбачає вміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях» [17, с. 4]. Реалізація мети мовно-літературної освітньої галузі (українська мова і література) актуалізує проблему мовленнєвого розвитку молодших школярів, зокрема вдосконалення їхньої мовленнєвої культури.

Відповідно до Закону України «Про освіту», Концепції «Нова українська школа» (2017), Державного стандарту початкової освіти (2018) відбувається переорієнтація процесу формування мовно-мовленнєвої компетентності молодшого школяра та пошуки ефективних шляхів його реалізації. Формування в учнів початкових класів сучасної української школи мовно-мовленнєвої компетентності як складника компетентнісної парадигми відповідає потребам сьогодення, узгоджується з особистісно орієнтованим підходом до організації й оцінки результативності початкової освіти.

Сучасна початкова школа – це школа самореалізації та самоактивізації особистості, а завданням вчителя є не лише надання учням певного обсягу знань, а й формування мовної особистості, яка вміє спілкуватися, оскільки «комунікація необхідна людині для набуття певних знань, умінь, способів діяльності, соціального досвіду і є одним з найважливіших факторів розвитку особистості» [13, с. 5].

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Аналіз науково-методичних джерел щодо формування мовленнєвої компетентності учнів дає можливість стверджувати, що означена проблема була предметом наукового інтересу багатьох учених у різних аспектах. Проблеми розвитку мовлення присвячено низку сучасних наукових доробок, які характеризуються комплексністю, а саме: з'ясування теоретичних засад питання (В. Бадер, О. Біляєв, М. Вашуленко, І. Гудзик, С. Дубовик, О. Мельничайко, М. Пентилюк, К. Пономарьова, О. Савченко та ін.); розвиток мовлення школяра на основі вивчення його психофізіологічних особливостей (О. Запорожець, Г. Костюк, І. Синиця та ін.); компетентнісний підхід у розвитку мовлення молодших школярів (В. Бадер, М. Вашуленко, О. Вишник, О. Пометун, К. Пономарьова, Г. Селевко та ін.); педагогічні й методичні питання досліджуваної проблеми (В. Бадер, Л. Варзацька, М. Вашуленко, О. Мельничайко, О. Пометун, Н. Хорошковська та ін.); культура мовлення (Н. Бабич, С. Єрмоленко, К. Климова, А. Коваль, Л. Мацько, М. Пентилюк та ін.); розвиток діалогічного мовлення (С. Дубовик, К. Пономарьова, Н. Ростікус, Г. Шелехова та ін.); розвиток мовлення у процесі роботи з текстом (В. Бадер, Н. Будна, Л. Варзацька, І. Головка, Н. Грона, О. Лобчук, Л. Міненко, В. Собко, О. Хорошковська та ін.).

На важливості мовно-мовленнєвої компетентності наголошує К. Пономарьова: «Формування світогляду, розвиток пізнавальної активності й самостійності значною мірою залежить від того, наскільки школярі володіють рідною мовою, мовленнєвими вміннями й навичками» [13, с. 11]. М. Вашуленко зазначає, що «відповідно до нових цілей і завдань, сформульованих щодо початкового курсу навчання української мови, постала необхідність чіткіше виділити у змісті програм два істотні аспекти: предметний, тобто понятійно-лінгвістичний, і діяльнісний, що передбачає активну участь школярів у навчальному процесі, де особливої ваги природно набуває мовленнєва діяльність» [2, с. 9–10].

У сучасній науково-методичній літературі вчені висловлюють думки про важливість володіння школярами комплексом знань, умінь і навичок, необхідних для успішного навчання та спілкування: практичне володіння мовою, її словниковим запасом, граматичним ладом, дотримання в усних та писемних висловлюваннях мовних норм (В. Бадер, О. Горошкіна, К. Пономарьова, Л. Попова та ін.) [1; 6; 13]; мовленнєвий розвиток молодших школярів, формування у вміння майстерно висловлюватися, вироблення вмінь творчого застосування здобутих мовно-мовленнєвих знань (Вашуленко М., Дубовик С.) [2; 8]; дослідження лексико-граматичних ознак прикметників, уточнення значення і сфери вживання, формування вмінь використовувати їх з метою увиразнення мовлення (Т. Зенченко) [9]; формування лексичної компетентності у початковій мовній освіті (Н. Сіранчук) [15].

Нові вимоги до мовленнєвої освіти, на думку С. Дубовик, «визначаються як основною функцією мови – бути засобом спілкування, пізнання, порозуміння, так і суспільним замовленням – сформуванню соціально активну україномовну творчу особистість» [8, с. 5].

Аналіз наукової літератури, теоретичне обґрунтування проблеми дослідження, наші спостереження виявили потребу пошуку ефективних шляхів формування мовно-мовленнєвої компетентності здобувачів початкової освіти, що означає цілеспрямований процес навчання на уроках української мови у процесі дослідження мовних одиниць і явищ з метою збагачення у молодших школярів словникового запасу, засвоєння знань граматичного ладу мови, формування вмінь і навичок використовувати мову відповідно до ситуації спілкування.

Отже, потрібно, враховуючи психолого-педагогічні та лінгводидактичні наукові засади, сучасні вимоги до початкової освіти, шукати ефективні шляхи формування в молодших школярів мовно-мовленнєвої компетентності, що сприяють вихованню мовної особистості, яка мовно-мовленнєво компетентна і здатна продовжувати навчання в основній школі на належному рівні.

Мета статті – розкрити методичні аспекти формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів на уроках української мови у процесі дослідження мовних одиниць і явищ; запропонувати вправи і завдання для засвоєння учнями доступного й необхідного обсягу мовних знань та використання їх у мовленні.

Виклад основного матеріалу. Перед сучасним учителем початкових класів стоїть завдання здійснювати підготовку особистості до подальшого самостійного життя, забезпечити формування предметних, ключових компетентностей і наскрізних умінь, що є «основою для успішної самореалізації учня як особистості, громадянина і фахівця» [12, с. 7]. Тому значне місце в системі початкової мовно-літературної освіти має відводитися формуванню в учнів «спільних для всіх ключових компетентностей таких умінь, як читання з розумінням, вміння висловлювати власну думку усно і письмово, співпрацювати з іншими особами» [17, с. 5].

Учені (Н. Бібік, М. Вашуленко, К. Пономарьова, О. Савченко та ін.) зазначають, що у контексті компетентнісного підходу предметні знання постають як засіб пізнання світу і життєтворчості, а не кінцева мета, а важливими результатами навчання мають бути вміння користуватись знаннями, виявляти здатність взаємодіяти з іншими людьми, співпрацювати і досягати спільних цілей [18]. У довідниковій літературі акцентується увага на когнітивно-комунікативному підході навчання української мови, який «передбачає використання різних способів засвоєння мовних одиниць, посилення практичної спрямованості змісту шкільного курсу української мови, інтелектуального розвитку мовної особистості, переакцентацію мети мовної освіти з лінгвістичної на комунікативну компетентність і надання пріоритету формування в учнів умінь спілкуватися в різних сферах суспільного життя» [16, с. 110].

Оволодіння мовою і мовленням – необхідна умова формування соціально активної особистості. Дослідник проблем теорії і методики навчання української мови М. Вашуленко наголошує, що «мовні знання (теоретичні відомості) у цій системі не є самоціллю, а важливим засобом формування, породження й удосконалення думки, що відбувається у процесі побудови висловлювань» [2, с. 10].

Поняття «мова» і «мовлення» перебувають у тісному взаємозв'язку, особливості якого науковці розкривають по-різному, визначення понять у довідниковій і науковій літературі також різні. У тлумачному словнику української мови поняття «мова» визначається як «здатність людини говорити, висловлювати свої думки; сукупність загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових, словесних і граматичних засобів для формування і формулювання мислення та спілкування; різновид, варіант цього

явища, якому властиві ті або інші характерні ознаки; мовлення, властиве кому-небудь; манера говорити», а «мовлення» – як «спілкування людей між собою за допомогою мови; мовна діяльність; передавання інформації для масової аудиторії по радіо й телебаченню» [5].

У словнику-довіднику з української лінгводидактики подаються такі тлумачення: *мова* – процес добору і використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу; мова щодо мовлення – явище загальне; вона належить усім, хто нею користується; у мовленні мова функціонує і в процесі функціонування перебуває в постійному розвитку; *мовлення* – «мовленнева діяльність та її продукт; висловлювання думки; текст» [16].

Аналізуючи сучасну теоретико-методичну літературу, відмічаємо, що: «*мовна компетентність* молодшого школяра виявляється у здатності використовувати знання про мовні одиниці і явища у процесі усного і писемного мовлення»; «*мовленнева компетентність* – у здатності розуміти і відтворювати на слух чи під час читання інформацію, вступати в діалог, висловлювати в усній і письмовій формах свої думки, доводити їх» [11, с. 40–46].

Мовні знання, мовленнєві вміння та навички дослідниками розглядаються як умова й компонент формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів, яка «полягає у здатності слухати, сприймати й відтворювати інформацію, читати і розуміти текст, вести діалог, брати участь у дискусіях, переконувати і відстоювати свою точку зору, висловлювати власні думки, міркування, погляди в усній і письмовій формах» [3]. Вашуленко М. підкреслює, що «найважливішим критерієм мовної компетентності учнів/учениць з будь-якого розділу, теми програми є вміння застосовувати здобуті знання в їхній навчальній і повсякденній позанавчальній мовленнєвій діяльності» [2, с. 38].

Мовно-мовленнєва компетентність є складником комунікативної компетентності і, як підтверджує наше дослідження, полягає в «засвоєнні знань про мову і сформованості вмінь користуватися нею, багатством її виражальних засобів залежно від мети та умов спілкування» [4].

До основних складників *мовно-мовленнєвої* компетентності здобувачів початкової освіти відносимо: знання мовних одиниць і явищ відповідно до програми початкового курсу української мови; опанування навичок мовленнєвої діяльності; здатність сприймати, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати інформацію; здатність практично використовувати початкові лінгвістичні знання у процесі усного і писемного мовлення в навчальних і життєвих ситуаціях.

Зміст навчального матеріалу та очікувані результати щодо становлення мовленнєвої особистості учня початкової школи представлено в чинних програмах з української мови в усіх змістових лініях. Відповідно до нашої теми проблему розглядаємо в аспекті двох змістових ліній початкового курсу мовно-літературної освіти: «Взаємодіємо усно», «Досліджуємо мовні явища» / «Досліджуємо мовлення» [17]. Змістова лінія «Досліджуємо мовні явища» спрямована на дослідження учнями мовних одиниць і явищ з метою опанування початкових лінгвістичних знань, норм літературної вимови та правил українського правопису, формування в молодших школярів умінь послуговуватися українською мовою в усіх сферах життя» [17, с. 193].

У дослідженні брали до уваги поступовий мовленнєвий розвиток молодших школярів, удосконалення вмінь користуватися мовою як засобом усного спілкування в діалогічній і монологічній формах заради досягнення певних життєвих цілей. Зазначаємо, що пропонувані вправи і завдання мають використовуватися диференційовано по класах відповідно до вимог типових програм.

Назвемо основні напрями роботи з формування мовно-мовленнєвої компетентності здобувачів початкової освіти:

1. Вивчення фонетичних закономірностей української мови – правильна вимова звуків та звукосполучень, вміння відрізнити звуки, дотримання орфоепічних норм.
2. Словникова робота (лексична) — розвиток словникового запасу школярів, їх здатність використовувати різні слова та вирази для змістовного вираження своїх думок.
3. Граматична будова мови, дотримання основних граматичних норм – передбачає використання граматичних форм мови відповідно до правил та норм граматики (морфологічні і синтаксичні аспекти будови мови).
4. Зв'язне монологічне і діалогічне мовлення.

Зміст роботи над розвитком мовно-мовленнєвої компетентності, як показує дослідження, ґрунтується на комплексному підході, що враховує важливість фонетичної, лексичної, граматичної, монологічної та діалогічної компетенції, а його реалізація у процесі спеціально організованої діяльності забезпечує формування у школярів уміння спілкуватися

У нашій публікації зосереджуємо увагу на формуванні мовно-мовленнєвої компетентності у таких аспектах: *лексико-граматичному, синтаксичному*.

Науково-методична розвідка є спробою представити мовні і мовленнєві вправи, зорієнтовані на комплексне формування мовно-мовленнєвої компетентності на уроках української мови у процесі поєднання *змістового і процесуального* блоків, які забезпечують функційний і комунікативно-діяльнісний підходи.

Ця робота складається з таких компонентів, як сприймання окремих однорідних мовних явищ, абстрагування, виділення істотних для певної групи явищ ознак, узагальнення їх у спеціальному слові-терміні. Основну увагу звертали на організацію мовленнєвої діяльності, спрямованої на забезпечення усвідомлення учнями комунікативної функції мови, тому більшість мовних і мовленнєвих вправ передбачали залучення школярів до комунікації, спілкування.

Розглянемо напрями формування лексико-граматичних умінь молодших школярів у процесі вивчення прикметника

1. Лексичний аналіз мови художніх текстів: усвідомлення учнями значення прикметника в мові і мовленні; визначення ролі зображувальних засобів тощо.

2. Пояснення значень прикметників; співвіднесення ознаки предмета і слова, яке її називає; добір синонімів, антонімів; уведення слів у контекст, обґрунтування доцільності їх використання.

3. Уведення прикметників у власне мовлення. Вихідним у доборі лексичного матеріалу є аналіз джерела, яке дає матеріал для побудови висловлення. Аналізуючи джерело, школяр збагачується конкретними уявленнями про навколишню дійсність. Це допомагає йому розкрити тему, визначити те основне, що він повинен сказати, повідомити чи пояснити читачеві, передати своє ставлення до висловленого.

Ефективними виявилися завдання на виокремлення прикметників із тексту, постановку комунікативних завдань:

1. Вірш Валентини Каменчук «Мова»:

– Якою є наша мова? За допомогою яких прикметників авторіві вдалося це передати? Поміркуймо, для чого вживаємо прикметники у мовленні.

2. Робота з загадками сприяє засвоєнню слів-назв ознак та виробленню умінь використовувати їх у мовленні. Активізують мовленнєву діяльність завдання типу: 1. Якими словами описано зиму (весну, осінь, літо)? Як ще її/його можна описати? 2. Яку загадку про веселку знаєте? Які кольори має веселка?

Цікавими є вправи на впізнавання предметів за даними ознаками та добір назв предметів до певних ознак.

3. Робота з візуальними (малюнок, світлина, колаж, книжка, журнал) та аудіальними медіа передбачала: *сприймання, аналіз, інтерпретацію* простих медіапродуктів; визначення цікавої інформації; визначення прикметників, їх ролі в поданні інформації; висловлення власних думок щодо сприйнятої інформації тощо.

Практика свідчить, що для вироблення в учнів умінь правильно користуватися лексикою в процесі спілкування необхідно реалізувати систему відповідних вправ під час вивчення лексико-граматичного матеріалу, завдання до яких мають бути зорієнтовані на активізацію мовленнєвої діяльності.

У роботі над засвоєнням елементів *синтаксису* в початкових класах виокремили кілька напрямів, між якими існує тісний зв'язок:

- дослідження речення, типів речення, синтаксичної будови та інтонаційного оформлення речень;
- опанування одиниць синтаксису: словосполучення, речення, зв'язне висловлювання (текст);
- робота з реченням у процесі опрацювання несинтаксичних тем;
- формування вміння використовувати у власному мовленні речення за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні) і за інтонацією (неокличні, окличні);
- застосування набутих знань і умінь із синтаксису в практиці діалогічного і монологічного мовлення.

Брали до уваги, що засвоєння синтаксичних понять є базовим в опануванні будови мови, тому практикували різні види вправ у процесі опрацювання лексичного і морфологічного матеріалу.

Ефективними виявилися *конструктивні* вправи з реченням: відновлення або побудова речень із розрізнених слів; поділ тексту на окремі речення; поширення речень за допомогою питань; поступове згортання (скорочення) речень.

Творчі вправи на складання речень: на задану тему; за сюжетним малюнком; за опорним словом (нові слова або форми слів, під час уживання яких учні припускаються помилок); за опорними словосполученнями або порівняльними зворотами чи фразеологізмами; речень-запитань і речень-відповідей; на основі власних спостережень за змінами в природі; на основі переглянутого мультфільму (що сподобалось; яка подія дуже вразила; які вчинки не сподобались); складання різних варіантів речень про одне й те саме.

Розвиток навичок правильного вживання речень у мовленні є ключовим аспектом у формуванні мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів. Розглянемо використання різноманітних вправ для складання, перебудови та корекції речень, які сприяють розвитку уваги до мовних деталей та вмінню самостійно аналізувати та вдосконалювати мовлення:

1. Доповнити незавершені речення так, щоб вони виражали закінчену думку.

2. Розгляньте світлину. Поставте запитання за її змістом і запишіть відповіді.

3. Визначити, які це речення за метою висловлювання. Прочитати з відповідною інтонацією.

2. Як передають окличну інтонацію в усному та писемному мовленні? Складіть власні речення за ілюстрацією. Які речення ви використали?

3. Поспілкуйтеся: Що треба зробити, щоб установити зв'язок між членами речення?

Під час таких вправ учні мають можливість практикувати різні мовні структури, вдосконалювати свої граматичні та лексичні навички, а також розвивати творчі здібності в мовленні. Вправи на складання речень допомагають учням навчитися самостійно формувати висловлювання, використовуючи набуті знання про мовні структури. Це може бути складання простих речень на основі заданих слів чи фраз або створення складніших висловлень, що включають різні типи зв'язків між частинами речення. Така практика не лише зміцнює розуміння мовних правил, але й сприяє розвитку креативності та логічного мислення.

Вправи на перебудову речень включають трансформацію вже поданих висловлювань, змінюючи їх структуру або використовуючи синоніми для ключових слів. Це дозволяє учням краще зрозуміти, як зміна окремих елементів речення може вплинути на його загальний зміст та емоційне забарвлення. Такий вид діяльності сприяє розвитку аналітичних навичок та глибшому розумінню мовних особливостей.

Проведене дослідження підтверджує ефективність вдалого поєднання традиційних форм з інноваційними, упровадження у процес формування мовно-мовленнєвої компетентності сучасних технологій. Одночасне зорове й слухове сприйняття матеріалу, тобто гармонійне інтегрування різних видів інформації, можливість самостійного дослідження за допомогою засобів мультимедіа створює якісне освітнє середовище, зокрема і в процесі дослідження речень на уроках української мови.

У ході дослідження було проаналізовано психолого-педагогічні основи ігрового навчання та виявлено низку переваг цього підходу. Передусім ігрова технологія сприяє підвищенню інтересу та мотивації учнів до навчання. Ігри залучають учнів, викликаючи у них позитивні емоції та бажання брати участь у навчальному процесі. Крім того, ігри стимулюють мовленнєву активність учнів, даючи їм можливість практикувати мовні навички у безпечному та невимушеному середовищі. Це особливо важливо для учнів, які можуть відчувати невпевненість або боятися робити помилки під час висловлень.

Ігрова технологія також сприяє розвитку творчих здібностей та оригінального мислення учнів, розвитку комунікативних навичок та вміння працювати в команді. У процесі гри учні взаємодіють один з одним, обговорюють стратегії, діляться ідеями та приймають спільні рішення, що є важливим аспектом соціального розвитку. Наводимо окремі приклади ігрової діяльності.

Гра «*Чарівна скринька*»: учні утворювали нові речення, додаючи до них різні частини мови. Ця гра стимулювала творче мислення учнів, оскільки вони могли експериментувати з мовою, комбінуючи слова для створення оригінальних та незвичайних речень. Такий підхід не тільки збагачував словниковий запас, але й розвивав уяву та креативність учнів.

У грі «*Пересади квіти*» учні працювали над перебудовою речень шляхом заміни частин мови. Це вправління допомагало школярам краще зрозуміти граматичну структуру речень і важливість кожної частини мови в мовленні. Така діяльність також сприяла розвитку аналітичних навичок та здатності до мовного аналізу.

«*Павутинка*» була ігровою діяльністю, де учні «плели павутинку», додаючи речення, які були логічно та змістовно пов'язані між собою. Ця гра сприяла розвитку навичок зв'язного мовлення, вмінню логічно та послідовно розповідати історії, що є важливими компонентами комунікативної компетентності.

«*Фантастична історія*» передбачала колективне складання творчої історії, де кожен учасник додавав своє речення. Ця гра сприяла розвитку уяви, творчості, а також спільної мовленнєвої діяльності. Учні вчилися висловлювати свої думки та ідеї у форматі історії, розвиваючи при цьому здатність до креативного мислення та комунікативної взаємодії.

Під час розгляду окремих речень основна увага приділялася визначенню їх будови — граматичної основи, другорядних членів, засобів зв'язку між словами (учні визначали типи речень – розповідні, питальні, окличні; поширені і непоширені; односкладні і двоскладні; аналізували граматичну будову речень, визначали їх тип). Такий детальний синтаксичний аналіз допомагав школярам глибше зрозуміти принципи побудови правильних, змістовних речень.

Доцільними виявилися численні вправи на редагування зразків речень та невеликих текстів. Учні знаходили та виправляли різні мовні помилки – стилістичні, граматичні, орфографічні, пунктуаційні. Така робота допомагала формувати у школярів уважне ставлення до мови, розвивати мовне чуття, навички грамотного письма. До того ж учням пропонувалися творчі вправи на складання речень за певними схемами, на основі заданих слів чи малюнків. Це сприяло розвитку креативності, уяви та опануванню умінь творчого підходу до побудови висловлювання.

Завдання до вправ спрямовували на засвоєння мовного матеріалу. Продемонструємо на прикладі гри «*Магазин слів*». Основна ідея гри полягає в тому, щоб створити атмосферу магазину, де «продаються» слова, тобто будувати діалог: уважно й зацікавлено слухати інших, запитувати, відповідати залежно від

того, що сказав співрозмовник.

Для гри готували картки зі словами, які представляють товари в магазині (наприклад, слова різних частин мови). Учні обирали ролі «продавців» і «покупців». Кожен продавець отримував картку зі словами.

Продавці представляли свої слова, використовуючи їх у реченнях, намагаючись зробити їх цікавішими та зрозумілими. Покупці слухали та обирали слова, які їх зацікавили, уточнювали їх значення, роль у мові, важливість тощо.

Після гри проводилося обговорення. Учні обговорювали нові слова, які вони вивчили, обмінюватися враженнями від нової інформації: які слова були найцікавішими, найважливішими чи найскладнішими для розуміння; які слова ввічливості було використано; які речення найчастіше використовувалися.

Ефективним було колективне обговорення результатів виконаних завдань – аналіз та оцінювання усних відповідей учнів, їхніх творчих робіт. У процесі обговорення відбувалося конструктивне оцінювання робіт, знаходження вдалих мовних знахідок і недоліків. Учні вчилися критично і неупереджено підходити до аналізу мовлення.

До того ж, учні виконували вправи на самоаналіз власного мовлення – знаходження помилок у висловлюваннях та шляхів їх виправлення. Такі вправи сприяли розвитку самоконтролю за власним мовленням, умінню знаходити і виправляти недоліки, вдосконалювати своє мовлення.

Особливо важливим було виявлення позитивного впливу ігрових методів на розвиток мовленнєвих навичок. Учні, які брали участь в ігрових заняттях, показали значне покращення в здатності до створення зв'язних та логічно побудованих висловлювань. Вони стали активніше використовувати нові слова та вирази, були більш відкритими до експериментування з мовними формами, що свідчить про підвищення їхньої мовної гнучкості.

Таким чином, ігрові завдання є ефективним способом навчання мови, вони не тільки роблять процес навчання більш цікавим та захопливим для учнів, але й сприяють розвитку мовно-мовленнєвих навичок. Ефективне застосування означених завдань і підходів в експериментальному навчанні забезпечувало формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів, збагачення їхнього мовленнєвого досвіду, підвищення мотивації до навчання мови.

Найбільш ефективним засобом формування мовно-мовленнєвої компетентності в процесі вивчення мовознавчого матеріалу є опора на текст, тому для роботи над реченням добирали цікаві за змістом тексти і на їх основі пропонували учням виконати завдання, відповідно до теми дослідження речення. Так, під час ознайомлення учнів з типами речень за метою висловлювання (розповідними, питальними і спонукальними) активізує мовленнєву діяльність учнів вірш Л. Лужецької:

Цвітуть сади. Шумлять гаї.
Це речення розповідні.
Розкажуть щось тобі й мені,
і крапку ставимо вкінці.
Куди ідеш? Ким хочеш стати?
Питальні мусять запитати.
І ти впізнаєш їх умить –
питальний знак вкінці стоїть.
Слухняним будь. Люби свій край!
Батькам завжди допомагай.
Це спонукальні.
В них для нас – до дії заклик чи наказ.

Аналіз вірша сприяв формуванню в учнів уміння брати участь в обговоренні змісту, використовувати у власному мовленні різні речення за метою висловлювання та за інтонацією,

Під час вивчення теми «Звертання» учні передусім досліджували особливості використання звертань у мовленні, вчилися використовувати в ролі звертань форми кличного відмінка (Софійко, Андрійку), виділяти звертання в усній формі інтонаційно, а на письмі – розділовими знаками (комами, знаком оклику). Зрозуміло, що робота над звертанням має компетентнісний мовно-мовленнєвий аспект – навчити молодших школярів використовувати звертання у власному мовленні.

З метою формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів у процесі дослідження речення однією з ефективних інноваційних технологій є застосування на уроках української мови інтерактивного навчання, організація якого передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, які сприяють формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії. Ефективними були прийоми «Незакінчене речення», «Асоціативний кущ», «Інтерв'ю», «Сенкан» та ін.

Отже, вивчення лексико-граматичного та синтаксичного матеріалу з урахуванням функціонального та комунікаційно-діяльнісного підходів у початкових класах має особливе значення у процесі формування

мовно-мовленнєвої компетентності молодшого школяра. Це насамперед пояснюється метою уроків української мови в початковій ланці освіти – допомогти молодшим школярам оволодіти нормами граматичної структури української мови, збагатити мовлення різноманітними формами і способами висловлення думки, піднести рівень розвитку зв'язного мовлення.

Висновки. На основі аналізу теоретичних основ мовно-мовленнєвої компетентності визначено, що це поняття включає в себе здатність сприймати, розуміти, продукувати і використовувати мову для комунікації. Мовно-мовленнєва компетентність охоплює не тільки знання мови, але й уміння використовувати її в різних контекстах (слухання-розуміння, говоріння, читання, письмо). Важливими компонентами мовно-мовленнєвої компетентності є опанування лексичних, граматичних та навичок мовленнєвої адаптації до різних ситуацій.

Робота над дослідженням мовних одиниць і явищ (слово, речення, текст) в початковій школі має бути спрямована на вироблення в молодших школярів умінь використовувати здобуті теоретичні знання в практиці щоденного спілкування. Такий результат можливий за умови впровадження функціонального і комунікативно-діяльнісного підходів у практику навчання української мови, що сприяє опануванню учнями початкових класів лінгвістичних знань, оволодінню нормами літературної мови в тісному взаємозв'язку з використанням молодшими школярами мовних явищ у процесі мовлення відповідно до мети й умов спілкування.

Упроваджені в дослідженні вправи показали, що учні навчилися враховувати етичні правила спілкування, проявляти повагу до співрозмовника, слухати, толерантно висловлювати свої думки, що є показниками підвищеного рівня сформованості мовно-мовленнєвої компетентності і культури спілкування.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробленні проблеми компетентнісного підходу в розвитку діалогічного і монологічного мовлення здобувачів початкової освіти засобом упровадження сучасних технологій навчання.

Список використаної літератури

1. Бадер В. І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. 1–4 класи : навч. посіб. Донецьк : ВДБВ «ДОНБАС», 2013. 160 с.
2. Вашуленко М. С. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Українська мова» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посіб. Київ : Видавничий дім «Основа», 2019. 192 с.
3. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : метод. посіб. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
4. Вашуленко М., Собко В. Підготовка майбутніх учителів до формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів. *Початкова школа*. 2011. № 6. С. 27–31.
5. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Горошкіна О. М., Бондаренко Н. В., Попова Л. О. Методика компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 128 с.
7. Дребушак І. Формування мовленнєвої компетентності молодших школярів на уроках української мови. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Методика викладання української мови в сучасній школі: теорія і практика»*. Харків, 2020. С. 245–252.
8. Дубовик С. Організація навчальної мовленнєво-творчої діяльності молодших школярів на уроках української мови. *Початкова школа*. 2016. № 7. С. 5–11.
9. Зенченко Т. Вивчення теми «Прикметник» в 4 класі як пропедевтика комунікативної діяльності в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 3. С. 8–14.
10. Компетентнісний підхід у неперервній освіті : колективна монографія / за науковою редакцією І. Г. Єрмакова. Донецьк: Каштан, 2012. 260 с.
11. Методичний коментар до навчальних програм для 1–4 класів : дайджест 1 / укл. О. В. Онопрієнко. Донецьк : Каштан, 2012. 108 с.
12. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Видавничий дім «Пляєди», 2017. 206 с.
13. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 88 с.
14. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручн. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
15. Сіранчук Н. М. Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 288 с.
16. Словник-довідник з української лінгводидактики / за ред. М. Пентиліок. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.
17. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1–2 та 3–4 класи. Київ : Видавництво «Світоч», 2019. 336 с.
18. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, В. О. Мартиненко та ін. Київ : Пед. думка, 2014. 288 с.

BUILDING LANGUAGE AND SPEAKING COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL PUPILS: METHODOLOGICAL ASPECTS

Sobko Valentyna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Primary Education Theory and Methodology
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Introduction. The article deals with the issue of implementation of the goal of language and literature teaching (Ukrainian language and literature) in primary language education, in particular, with the methodological aspects of formation of language and speaking competence of primary school pupils as an important component of the key competence «fluency in the state language».

The purpose of the paper is to reveal the essence of subject (language and speech) competences in the structure of communicative competence; analyses the essence of the concept of «language and speech competence»; defines the content of work on linguistic and speech competence.

Methods. The following general scientific methods were used to find out the current state of the researched issue: analysis of scientific sources and legislative acts, synthesis, comparison, induction, deduction, generalization.

Results. The linguodidactic possibilities of language and speech competence formation in the process of studying language phenomena (lexical, lexico-grammatical, syntactic, textual) in two aspects are substantiated: acquisition of the available and necessary amount of language knowledge by pupils and development of language skills.

It should be noted that the study of linguistic units and phenomena in primary school is of special importance in the process of formation of language and linguistic competence of primary school children. This is due, first of all, to the fact that the purpose of teaching the Ukrainian language in the primary school is to help the primary school pupils to master the norms of the grammatical structure of the Ukrainian language, to enrich their speech with various forms and methods of expressing thoughts and to increase the level of development of coherent speech.

The author proposes exercises and tasks aimed at mastering the main functional components of the language system (word, sentence, text), using linguistic phenomena of primary school pupils in the process of speaking in accordance with the purpose and conditions of communication; presents types of language and speech exercises aimed at enriching the vocabulary of primary school pupils, forming grammatical and textual skills and striving to improve their speech.

Attention is paid to the effectiveness of combining content and procedural blocks in the Ukrainian language teaching system, which includes the formation of language and speech competence in the process of studying language and speech phenomena.

Conclusion. The article gives recommendations on the use of interactive teaching methods, which make it possible to solve the following tasks: to actively involve each student in the process of learning the educational material; to increase the motivation to learn; to create an atmosphere of cooperation, interaction; to develop the ability to communicate successfully (to listen and hear each other, to establish a proper dialogue).

Key words: primary language education, the Ukrainian language, language knowledge, language skills, subject-specific language and speech competence, competence-based approach, functional approach, communicative and activity-based approach, content aspect, activity aspect, primary school pupils, language and speech exercises.

References

1. Bader, V. I. (2013). Rozvytok usnogo i pysemnogo movlennya molodshchych shkolyariv. 1–4 klasy: navchalny posibnyk. [Development of primary school pupils' oral and written speaking. 1-st – 4-th forms: educational manual]. Donetsk: VDBV «DONBAS».[in Ukrainian].
2. Vashulenko, M. S. (2019). Nova ukrainska shkola: metodyka navchannia intehrovanooho kursu «ukrainska mova» u 1–2 klasakh zakladiv zahalnoi serednoi osvity na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu: navch.-metod. posib [New Ukrainian school: teaching methodology of the integrated course «the Ukrainian language» in the 1-2-nd forms of general secondary education institutions based on the competence approach: teaching-method. manual]. K, Vydavnychi dim «Osnova».[in Ukrainian].
3. Vashulenko, M. S. (2018). Ukrainska mova i movlennia v pochatkovii shkoli: metod. posib. [Ukrainian language and speech in primary school: method. manual]. Kyiv: «Osvita». [in Ukrainian].
4. Vashulenko, M., Sobko V. (2011). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do formuvannia movno-movlennievoi kompetentnosti molodshchych shkolyariv [Preparation of future teachers for the formation of language and speech competence of junior schoolchildren. *Primary school - Pochatkova shkola*, 6, 27–31. [in Ukrainian].
5. Velykyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Large interpretive dictionary of the Ukrainian language]. (2005). Kyiv – Irpin: VTF «Perun». [in Ukrainian].
6. Horoshkina, O. M., Bondarenko, N. V., Popova, L. O. (2020). Metodyka kompetentnisno oriientovanoho navchannia ukrainskoi movy uchniv litsei na rivni standartu: metodychnyi posibnyk. [Methodology of competency-oriented teaching of the Ukrainian language for lyceum students at the standard level: methodical guide]. Kyiv: CONVI PRINT. [in Ukrainian].
7. Drebuschak, I. (2020). Formuvannia movlennievoi kompetentnosti molodshchych shkolyariv na urokakh ukrainskoi movy [Formation of speech competence of junior schoolchildren in Ukrainian language lessons]. *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Metodyka vykladannia ukrainskoi movy v suchasni shkoli: teoriia i praktyka»* -

Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Methods of Teaching the Ukrainian Language in a Modern School: Theory and Practice» 31 bereznia 2020. Kharkiv: Universytet, 245-252. [in Ukrainian].

8. Dubovyk, S. (2016). Orhanizatsiia navchalnoi movlennievo-tvorchoi diialnosti molodshykh shkoliariv na urokakh ukrainskoi movy [Organization of educational speech and creative activities of junior schoolchildren in Ukrainian language lessons]. *Primary school - Pochatkova shkola*, 7, 5–11. [in Ukrainian].

9. Zenchenko, T. (2014) «Vyvchennia temy «Prykmetnyk» u 4 klasi yak propedytika komunikativnoi diialnosti v osnovnii shkoli [Study of the topic «Adjective» in the 4th class as propaedeutics of communicative activity in a primary school].» *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*, 3, 8-14. [in Ukrainian].

10. *Kompetentnisnyi pidkhid u neperervnii osviti: kolektyvna monohrafiia [Competency approach in continuing education: collective monograph]*. (2012). Donetsk: Kashtan. [in Ukrainian].

11. *Metodychnyi komentar do navchalnykh prohram dlia 1 – 4 klasiv: Daidzhest 1 [Methodical commentary on curricula for grades 1 – 4 : Digest 1]*. (2012). Donetsk: Kashtan. [in Ukrainian].

12. *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian school: a teacher's guide]*. (2017). Kyiv: TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady». [in Ukrainian].

13. Ponomarova, K. I. (2020). Formuvannia komunikativnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv u protsesi navchannia ukrainskoi movy: metodychnyi posibnyk. [Formation of primary school pupils' communicative competence in the process of learning the Ukrainian language: methodical guide]. Kyiv: CONVI PRINT. [in Ukrainian].

14. Savchenko, O. Ya. (2012). *Dydaktyka pochatkovoї osvity: pidruchnyk. [Didactics of primary education: textbook]*. Kyiv: Gramota. [in Ukrainian].

15. Siranchuk, N.M. (2017). *Formuvannia leksychnoi kompetentnosti v uchniv pochatkovykh klasiv na urokakh ukrainskoi movy: monohrafiia. [Formation of lexical competence in primary school students in Ukrainian language lessons: monograph]*. Kyiv: «Tsentri uchbovoi literatury». [in Ukrainian].

16. *Slovyk-dovidnyk z ukrainskoi linhvodydaktyky [Dictionary-reference book on Ukrainian linguodidactics]*. (2015). Kyiv: Lenvit. [in Ukrainian].

17. *Typovi osvitni prohramy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity: 1–2 ta 3–4 klasy. [Typical educational programs for general secondary education: 1–2 and 3–4 grades]*. (2019). Kyiv: Vydavnytstvo «Svitoch». [in Ukrainian].

18. Bibik, N. M., Vashulenko, M. S., Martynenko, V. O. (2014). *Formuvannia predmetnykh kompetentnosti v uchniv pochatkovoї shkoly: monohrafiia [Formation of subject competencies in primary school students: monograph]* Kyiv : Ped. Dumka. [in Ukrainian].

Отримано редакцією 15.11.2024 р.

УДК 373.011.3-051:373.3]:80

DOI: 10.31376/2410-0897-2024-3-56-126-134

ПІДГОТОВКА ДО КОНСТРУЮВАННЯ УРОКІВ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

ЗенченкоТетяна Федорівна

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики початкової освіти

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

e-mail: tatianazhenhenko@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-3589-4780

Проналізовано практичний аспект підготовки майбутніх учителів початкових класів до конструювання уроків мовно-літературної галузі освіти. Розглянуто значення сучасної мовної освіти, що базується на комунікативно-діяльнісному підході, який забезпечує повне занурення учнів у процес навчального спілкування та сприяє формуванню їхньої мовної особистості. Основну увагу приділено важливості розвитку комунікативних навичок у школярів, що досягається шляхом упровадження інтерактивних технологій навчання, заснованих на діалогічній взаємодії учасників освітнього процесу. Розглянуто ефективність ситуаційних вправ як одного з ключових інструментів, які можуть відобразити особливості застосування мовного матеріалу в реальних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: початкова освіта, мовно-літературна освітня галузь, комунікативна компетентність, майбутні вчителі початкових класів, дистанційне та змішане навчання, інтерактивні технології.

Постановка проблеми. Сучасна початкова освіта України переживає складні умови реформування на тлі впливу війни, складної енергетичної ситуації, вдаленого та змішаного навчання учнів, що зумовлює зміни стратегії і спонукає педагогів до пошуку тактики і нових методів мовної освіти, вдосконалення процес викладання предметів мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі, психолого-методичну підготовку майбутніх учителів початкових класів до реалізації професійної діяльності в надскладних умовах. Мовно-літературну галузь спрямовано на створення оптимальних умов для підвищення ефективності освітнього процесу, на формування освіченої творчої, самодостатньої, духовно багатой, компетентної і комунікативної мовної особистості здобувача освіти.

Концепція мовної освіти в Україні, Державний стандарт початкової освіти, професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» регламентують засади компетентнісного, особистісно